

szemle

Aminek magától kellene értetődnie Gondolatok Pritz Pál gondolatairól*

A történész általában nem keresi a perpatvart. Elég neki az a küzdelem, amelyet nap mint nap forrásaival vív, s amelyben hol fölülkerekedik, hol pedig alulmarad. Nagy dolgoknak kell történniük ahhoz, hogy egy kötetére alcímnek odabiggyessze: „Történetpolitikai tanulmányok”, kitevé magát a különböző irányú félreértéseknek, félremagyarázásoknak. Akkor is így van ez, ha az adott esetben ezt a megjelölést Szekfű Gyulától kölcsönözte – vagy éppen ez adhat okot rá.

Történet és politika viszonya, mióta csak egymás mellett léteznek, meglehetősen kényes. Olykor az aktuális politika igyekszik szolgáltatába állítani a történetírást, annak bizonyítására, hogy a múlt szerint jobbik része nyílegyenesen az éppen fönnálló állapotok irányába mutat. Máskor a történetírás ilyen vagy olyan ága igyekszik a háta mögött föl-sorakoztatni a nálánál sokkal több eszköz birtokában lévő politikát, hogy így juttassa érvényre álláspontját. Ezért is igyeksenek sokan kihátrálni ebből a kényes viszonyrendszerből. Ezt néha abban a valószerűtlen reményben teszik, hogy maradéktalanul megtehetik, ha elmerülnek a múltbéli mindennapok ezerszínű világának az aprólékos és vitathatatlanul hasznos bemutatásában, abban a meggyőződésben, hogy a történelem nagy tendenciáinak a hiteles föltárását ezer akadály teszi szinte lehetetlen vállalkozássá. Mások mégis azt gondolják, hogy a történelem és szereplői mozgását kellő alapossággal és lelkiismeretességgel

* PRITZ Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005. 357 p.

gel, továbbá a szükséges tárgyilagossággal alapjában rekonstruálni lehet, netán némely, változva ismétlődő tendenciája, formája, struktúrája is kimutatható. Minderről aztán békésen elvitatkoztathatunk mindaddig, amíg a politika ránk nem töri az ajtót.

Természetesen tudjuk, hogy a világmindenségben – a mi esetünkben a történelemben – nem uralkodik olyan rend, mint édesanyánk konyhájában. (Tapasztalatból tudom, hogy ezt még egy dolgozószoza tárgyi világában sem könnyű megvalósítani.) Mégis, a történezt legtöbbször az a törekvés mozgatja, hogy megpróbáljon a lehető legnagyobb mértékig rendet teremteni az események szükségképpen kusza múltbeli forgatagában. Ha viszont azt tapasztalja, hogy ezt a relatív rendet valakik irtalmatlanul fölforgatják, kiszáll (a kötet fedőlapjának belső „fülén” megsejlemlhető) székéből, hogy Héraklész izmai híján is megpróbálja rendbetenni Augiász istállóját. Pritz Pál mintha csak a nemrégiben a történehezhez intézett hobsbawmi kiáltvány¹ felszólításának – „az értelemre tegyük a tétet!” – tenne eleget.

Mindezt a szerző a maga módján teszi. Műfajilag a kötet nem egynemű. Három első tanulmánya – mindjárt a dolgok közepébe vágva – a történetírás alapkérdéseivel és a legutóbbi évtizedek rájuk vonatkozó nagy vitáival foglalkozik. A második rész a magyar politika, benne a külpolitika 20. századi (súlyl a két világháború közötti és a II. világháború alatti) történelmi beágyazottságát, lehetőségeit és kényszereit, döntéseinek motívumait, a nagy hatalmak erőterében végrehajtott manővereit vizsgálja. A tanulmányok harmadik csoportja a korszak egyes fontos szereplőinek (többek közt Bethlen Istvánnak, Bárdossy Lászlónak) az arcélét rajzolja meg. Ebben a részben kapott helyet a Carl Schmittnek, a radikálkonzervatív politikai és történelmi gondolkodás nagy jelentőségű alakjának a német nemzetiszocialista rendszerhez fűződő viszonyát elemző nagyobb írás is. A közölt tanulmányok eredetileg történelmi vagy más tudományos folyóiratokban láttak napvilágot, illetve rangos hazai és külföldi ülésszakokon hangzottak el. Egyeseket közülük a szerző jeles pályatársak tiszteletére szerkesztett kötetekhez készített. A kötet mégsem esik szét fejezetekre. Összefogja az a kezdettől félreérthetetlen törekvés, hogy szerzője a 20. századi történelmi tapasztalat *alapkérdéseit*, és megközelítésük célszerű *módszereit* kívánja előtérbe állítani, méghoz-

¹ Eric HOBBSBAWM: *Le Pari de la raison*. Le Monde diplomatique, 2004. decemberi, 609. sz. Magyarul lásd: *Yearbook 2006. International Labour Movement. Évkönyv 2006. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*. XXXII. évf. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2005. 74–83.

zá zömmel a politikatörténet színterén, ahol ezek tisztázása a leginkább szükséges, ám egyben a legnehezebb is.

Az olvasó akkor is hamarosan rájönne, hogy Pritz Pál történetelméleti írásaiban elsősorban a történetírás posztmodern irányzatával vitatkozik, ha ezt nem hozná szinte azonnal tudomásunkra. Álláspontját nehezen támadhatóvá teszi, hogy kiválóan ismeri a posztmodern külföldi alkotóinak és kritikusainak munkáit, az iskolaalapító Jean-François Lyotard-tól Gérard Noirielig, nemkülönben az iskola hazai követőinek az írásait is. A vitát láthatóan egyáltalán nem a partnerek kiszorításának vagy diszkreditálásának, hanem a lehetséges tisztázásnak a szándékával folytatja. Erre utal, hogy semmilyen vonatkozásban nem idealizálja azt az állapotot, amelyet a posztmodern történet szemlélet megbolygat. Maga is rámutat például a „történelem”, a társadalom történeti képe és a történetírás alkotta kép közötti (nem éppen új keletű és elég régen fölismert) eltérésre, a hiteles ábrázolás és a tárgyilagos befogadás útjában álló ropant akadályokra. Azt a romboló hatást is megállapítja, amelyet „a politikai marxizmus hatalmi pozícióit élvező, évtizedekig tartó és hatalmas térségekben érvényesülő hegemoniája” tett széles körök gondolkodási képességére azzal, hogy „primitív sémákba szorította a történelem nagy kérdéseit”, annak dacára, hogy „az eredeti marxizmus meglehetősen mozgékony szellemi konstrukció volt”. Ennek a visszahatásaként aztán a társadalomra hirtelen rászakadó közlési szabadság és az általa felszínre hozott szemléleti sokféleség elbizonytalanította a történeti köztudatot. Ám hazai (illetve regionális) szempontból Pritz ezt a hatást a történelmi pillanat folyamányának, *szituációfüggőnek*, éppen ezért a dolog lényege szempontjából nem túl jelentősnek, sőt *irrelevánsnak* minősíti. A posztmodern irányzat viszont ezt a nem kis mértékben politikai háttérű elbizonytalanodást a történettudomány szintjére emeli, azzal a megállapítással, amelyet Pritz az irányzat egyik legnevesebb hazai képviselőjétől, Gyáni Gábortól idéz: „A posztmodern kételkedés forrása, hogy megrendül a tudományos igazság fogalmába vetett feltétlen hit.” Itt egyrészt a „modernség” attitűdje nyer gyanút keltő pejoratív kicsengést, hiszen az a képzet tapad hozzá, mintha szükségképpen ezt a feltétlen hitet hordozná. Másrészt a történettudományi, sőt általában a tudományos megismeréssel szembeni alapvető ismeretelméleti gondok vetődnek föl, amitől a kérdés megszűnik a történészek privát ügye lenni.

Tegyük hozzá: tovább bonyolítja a vitát az a körülmény, hogy a joggal emlegetett megrendülés talaján a társadalomnak a tudományos életnél sokszorta szélesebb köreiben futótűzként terjedtek el az irracionális gondolkodási és cselekvési formák, a csillagjólástól az ufológiáig és a csoda-

doktorok kultuszáig. Ezt azonban csak említenünk érdemes, mivel semmiképp nem varrható a tudós posztmodern kutatók nyakába, inkább egyfajta sajátos közeget alkot körülöttü(n)k.

Pritz korántsem veszi félvállról a posztmodern kihívást. Legjobban elhelyezett találat az, amikor a posztmodern történeti gondolkodással éppen saját fegyvereit fordítja szembe. Érveléséből kitűnik: nem kell posztmodernnek lenni ahhoz, hogy átlássuk a történetírás mint a múltat földidéző, elemző és értelmező tudomány természetes korlátait.² Nyilván a legtöbb részletre kiterjedő, legjobban dokumentált, legtárgyilagosabban tálalt, legjobb módszertani fölkészültséggel megalkotott történelmi tanulmányok összessége sem lehet azonos a „múlttal”, vagyis az emberiség sok évezredes útja során valaha megtörtént dolgok összességével. Éppen ezért nem sok értelme van annak, hogy ebből a kiküszöbölhetetlen különbségből a történettudományi erőfeszítések hiábavalóságát vezessük le. Ugyanilyen kevésbé indokolt, hogy ezt a történészek eltérő alkatának, erudíciójának, világnézeti beállítottságának alkotásait kétségtelenül befolyásoló hatására hivatkozva tegyünk. Pritz álláspontját látszik alátámasztani az a kevésbé vitatott körülmény, hogy a legutóbbi 25–30 évben a hazai történeti kutatás – mindezen gátló „állandó” tényezők dacára – különböző irányokban haladva jelentős utat tett meg az objektív történeti ábrázolás felé.

A tanulmányok első, a tudományos történeti megismerés történetét, elméletét és módszertanát érintő csoportjában sajátos szín a François Furet és Ernst Nolte ismert levélváltását boncolgató, eredetileg a *Világosságban* közzétett írás. Nolte, aki a hatvanas évek első harmadában, a híres *Historikerstreit* keretében először tette kérdéssé a II. világháború előtti évtizedek és a háború történetének 1945 után kialakult uralkodó felfogását, többek közt a kapitalizmus és a fasizmus kapcsolata ügyében, és Furet, aki a 18. századi francia forradalom új víziójával lépett a színre, 1996–1997-ben váltott 2000-ben magyarul is publikált és élénken kommentált leveleket. Többek közt a 20. századi diktatúrák természetéről cseréltek véleményt, és arról, hogy a kétféle – a szovjet és a náci – diktatúra mennyire tekinthető egymásra való reagálásnak. Pritz nagyra értékeli a két történész gondolatmeneteinek magas színvonalát,

² Talán nem véletlen, hogy a történész élvonal más szereplői is, nagyjából Pritz Pállal egyidejűleg szálltak ringbe, hogy a maguk és mások számára megpróbálják tisztázni a történelem és a történettudomány kapcsolatának bonyolult kérdéseit. (Lásd például ORMOS Mária: *A történelem és a történettudományok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003., illetve uő: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest, 2005. Romsics Ignác többek közt 2002-ben, a „Mindentudás Egyetemének” előadássorozata keretében boncolgatott hasonló kérdéseket.)

sőt kész befogadni a két alkotó új felismeréseit is, mindaddig, amíg állításaik saját kutatásai során szerzett alapos ismereteibe nem ütköznek. Ebből kiindulva viszont rámutat a két történész álláspontjának – részben maguk által sem tagadott – nemzeti meghatározottságára, amely bizonyos kérdésekben szembeötlő és adott esetben zavarja őket a tárgyilagos megközelítésben. Hozzátesz továbbá egy újabb szempontot: mindkettejük álláspontjának a korszellem általi meghatározottságát. Reflexiója szerint „minden korszak történetírása saját korának gyermeke, tehát a forradalmak korának történetírása a história forradalmas lapjaira összpontosít, s az egész történelmet a forradalmak szempontjából mutatja be, míg az ebből a szempontból antikorszakokban inkább arról szokás értekezni, hogy mily károkat szoktak a forradalmas felfordulások okozni.” (57.) Furett álláspontjában azt a (Nolténál és a Historikerstreit más, vele egyetértő alkotóinál, például Nipperdey-nél már az 1970-es évek közepén kirajzolódó) állítást is vitatja, hogy a kommunizmus és a fasizmus egyaránt „a liberális rendszer terméke”. Úgy látja, itt a szerző az antagonizmusaival küszködő kapitalizmus és a kétféle diktatúra létrejötte közti összefüggést annak a következményeivel cseréli föl, hogy a klasszikus liberalizmus az első világháború után valóban átmeneti csődbe jutott. Politikai és gazdasági mechanizmusainak a helyettesítésére számos kísérlet történt, és ezek között valóban ott van a kommunizmus és a fasizmus is. (Habár a recenzens szerint még a New Deal is ide sorolható, amelyet aligha tekinthetünk a klasszikus liberalizmus szobrának.)

A második, *Hazánk és a nagyvilág* címet viselő nagyobb rész négy tanulmánya a 20. századi magyar külpolitika legvitatottabb gócpontjait vizsgálja. Egy terjedelmes írás áttekinti a csupán 1918-ban születő önálló magyar diplomáciai szolgálat, benne a magyar külképviselők kiépülésének szakaszait, céljainak, anyagi ellátottságának, tisztviselői helyzetének alakulását. Az állandó pénzhiány miatt az alig kiépült apparátust többször kellett (Pritz kifejezésével) „amputálni”. Ismerteti a külügyminisztérium apparátusának korántsem közismert tagolódását és ennek változásait. Érdekesesek azok a bekezdések, amelyek a külszolgálat munkájának egyik fő irányát, a magyar gazdaság mindenkorai szükségleteit kiszolgáló tevékenységét ismertetik. Kiemeli annak a kedvező hatását, hogy a szolgálatban sokszor rukkoltak előre konzuli munkatársak, akik eleve szorosabban kötődtek gyakorlati tevékenységekhez. Tömörségük dacára emlékeztetések azok a jellemzések, amelyeket néhány magas beszállású diplomata (Kánya Kálmán, Szentmiklósy Andor, Csáky István, Bárdossy László) útjáról, sorsáról, karakteréről ad. A magyar külszolgálat útját egészen a II. világháború végéig (sőt egy-két évvel tovább) követi.

Láthatjuk, mint szűkülnek össze a magyar kapcsolatrendszer dimenziói azáltal, hogy megszűnnek az Egyesült Nemzetek háborús blokkjának területén működő képviseletek. Nő azonban a semleges országokban működő diplomaták egy részének a szerepe. Néhányan (legtöbb kollégájuk előtt is rejtve) a háború fordulata után, feljebbvalóik utasítására kapcsolatot keresnek (néha találnak is) az angolszász diplomáciával, a háborúból való, kevesebb megrázkódtatással járó kiválás útjait keresve – az általános magyar politika és külpolitika adott keretei és doktrínái által korlátozva.

Ugyanez a történet más szemszögből tárul föl három további tanulmányban. Az egyik főleg azzal foglalkozik: egyáltalán milyen esélyei voltak a magyar külpolitikának a „rövid 20. század” zaklatott évtizedeiben. Különösen érdekessé teszi gondolatmenetét az, hogy ez esetben egészen az 1989–1990-es rendszerváltásig terjeszti ki vizsgálódását. A másik írás ugyanezt a kérdést az országnak a nagyhatalmak erőterében való hanyódásán keresztül taglalja, 1945-tel zárva. Pritz elsősorban azt vizsgálja: mikor és hogyan mutatkozott a magyar diplomácia számára némi mozgástér, valamint hogyan tudta döntéseivel és manővereivel kihasználni ezt. (Bár a kérdést meglehetősen empátiával kezeli, a bizonyítvány korántsem „jeles”.) Fontos kiegészítés az a harmadik írás, amely a magyar politika egyik 1918 és 1945 közötti fókuszának, a nemzetiségi kérdésnek a helyét rajzolja föl a külpolitikát motiváló tényezők között (ismét átlépve az 1945-ös határt). E három tanulmányban a szituációk olyan gazdagságát mutatja be és értékeli, hogy csak ízelítőt adhatunk gondolataiból. Az egyik figyelmet keltő mozzanat annak az elemzése, volt-e rá esélye a magyar külpolitikának, hogy 1918 után megakadályozza az utódállamok ellenséges gyűrűjének kialakulását a megcsonkított ország határain. Bár ismételten rámutat az ez ügyben elkövetett melléfogásokra, nagyobb jelentőséget tulajdonít a Monarchia utolsó évtizedében regnáló kormányok által elkövetett mulasztásoknak. Rendkívül érdekes az, amit a második bécsi döntés előtti szituációról ír. Ez ügyben megkockáztatja az állítást, hogy a kormány 1940 nyarán – ha ebben nem akadályozza ideológiai merevsége – az erdélyi kérdésben legalább megpróbálhatta volna kihasználni a szovjet kormány ajánlatát a Romániával szembeni közös fellépésre. Ez esetben az akkori, a Molotov–Ribbentrop-paktum által teremtett helyzetben lehetőség teremthetett volna arra, „hogy a kérdés Berlin–Moszkva, esetleg Berlin–Róma–Moszkva döntőbíráskodásával, tehát a viszontbiztosítás nyújtotta előnnyel oldassék meg”. Ez bármely fél háborús győzelme esetén sokkal kedvezőbb helyzetet eredményezett volna, mint amilyen a háború végén ténylegesen kialakult.

Bethlen István gróf alakja, akit Pritz „a két háború közötti Magyarország minden bizonnyal legformátumosabb politikusaként” jellemez, sokféle összefüggésben fölbukkan a kötetben. Ám a tanulmányok harmadik csokrában (*Arcélek*) az egyik írást kifejezetten a volt miniszterelnök, Horthy egyik legfontosabb bizalmi embere 1940. tavaszi emlékiratának szenteli, amelyben a háború végén a győztesektől várható békefeltételekről szól. A koros recenzióban az általa tárgyalt dilemma kissé a két évvel későbbi pesti anekdotát idézi föl. E szerint Bethlent baráti körben megkérdezték, lehetséges-e, hogy a háború befejeztével visszakapjuk Pozsonyt és Nyitrát. Erre a megkérdezett így felelt volna: „Ezeket aligha, de Újvidéket minden bizonnyal...” Pritz a szakmában egyébként évtizedek óta ismert dokumentum mindaddig késett rendszeres eszmetörténeti elemzésére vállalkozott. Az irat legjelentősebb vonásának tartja, hogy kifejezetten borúlátó a trianoni Magyarország háború végi sorsa ügyében, de maga sem képes megszabadulni „a szentistváni Magyarország 1918 óta irreális víziójának koloncától”. (179.) Mindjárt hozzáteszi, hogy a másoknál jóval messzebb látó politikus ebben osztozott a magyar kormánypolitika szinte minden jelentős szerepet játszó alakjával. Joggal hozza föl Bethlen mentségül, hogy 1940 tavaszán még nem lehetett előre látni a nemzetközi konfliktus univerzális világháborúvá alakulását. Ezzel összefüggésben állapítja meg, hogy „szemhatára nem a világot, hanem csak Európát fogja át”. (181.) Pritz itt arra utal, hogy horizontján nem jelent meg az Egyesült Államok várható háború végi és utáni szerepe. Természetesen akkor azzal sem számolhatott, hogy a háború egy bizonyos pillanatában, többek közt a feltétlen fegyverletétel követelményének kimondása elzárja majd a kompromisszumos békekötés útját. Bethlennek, mint leírja, nem voltak illúziói a német nemzeti-szocialista állam törekvései iránt, de Pritz valószínűnek látja, hogy 1936 és 1940 közötti sikerei láttán a várható háborút az elsónél rövidebbnek vélte. Az események alakulásának számos lehetséges variációját vette szemügyre, számos rész kérdésben érdekes gondolatokat fejtve ki. Ám a magyar esélyek tekintetében Pritz okkal látja életidegennek fejtegetéseit.

Pritz 2003-ban érdekes, e kötetbe is beiktatott tanulmányban reagált Gratz Gusztáv emlékezéseinek addig ismeretlen, néhány éve váratlanul előkerült, majd 2001-ben közzétett újabb kötetére, közelebről ennek Bethlen Istvánt jellemző részeire is.³ Ebben a kötetben szinte az állatorvosi lovát találja meg annak, hogyan torzíthatják el historiográfián kívüli szempontok egy szerző szemléletét. (Ezeknek csak egyike, hogy Gratz

³ GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

1945 előtti, politikai indíttatású írásait használta föl a könyv kéziratának összeállításakor.) Arra még talál mentséget Pritz, hogy – kortörténeti írás lévén – a kötet forrásbázisa szegényes. Nagyobb hibának látja, hogy „az elkészült kéziratban a Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte hatására olyan direkt változtatásokat eszközölt, amelyekkel az ábrázolást súlyosan ellentmondásossá tette”. (195.) Mikroszkopikus pontossággal követi, hogyan alakultak át a kéziratban utólag a Bethlen különböző lépéseiről az eredeti írásokban található értékelések. Eközben kritikus szemmel vizsgálja az eredeti, koherensebb szövegeket is. Ezzel a „helyreállító” munkájával szinte demonstrálja a történelem megismerhetőségéről szóló álláspontját, bemutatva, hogyan kell ezt érvényesíteni. Pritz nem volna az, aki, ha ezek után le nem szögezné: lám, „igenis van remény a történettudomány eszközeivel a történelem szövevényes kérdéseinek a feltárására”.

Sok vonatkozásban revelációszerű a máig szerteágazó eszmei hatású konzervatív filozófus, Carl Schmitt 1933 utáni életműszakaszát föltérképező tanulmány, a nemzetiszocialista rendszerrel való vállalt, tevékeny és kellően honorált együttműködése. Pritz ennek a tevékenységnek a jellegét több csomópontban ragadja meg. Az egyik, hogy 1933-ban *A totális állam továbbfejlődése Németországban* című írásában jogilag Schmitt alapozta meg a Hitler által bevezetendő kivételes állapotot. Másodszor egy 1939-es előadásában ő emelte jogelméleti szintre azt a fordulatot, amely Csehszlovákia teljes fölszámolásával ment végbe a hitleri politikai érvelésben és gyakorlatban. Itt már nem hangoztathatta a versailles-i igazságtalanságok jóvátételének, sem a kisebb-nagyobb, külföldön élő német nemzettek egyesítésének korábban sokak által nyíltan vagy hallgatólag elfogadott vagy tolerált álláspontját. Aprólékosan kidolgozta viszont az általánosan elfogadott nemzetközi jog helyett a térségek domináns nagyhatalmai által végrehajtható „nagyterrendezés” létjogosultságának az elméletét. Többek közt, durván elnagyolva az analógiát, az 1823. évi amerikai Monroe-elvre hivatkozott. Ennek fényében az első világháború nem a nagyhatalmak gigantikus érdeklődéseként jelenik meg nála, hanem „a liberáldemokratikus legitimitás intervenciók háborújaként” a feltörekvő népek elnyomására. Pritz nem tagadja meg magát. Lerója tiszteletét Schmitt szövegének „eleganciája, szellemi gazdagsága” előtt. Ám rámutat, hogy a jogtudós, magáévá téve a nácik közhelyét, amely szerint „a nyugati demokráciák liberális szabadság gondolata túlhaladottá vált”, tiszta logikával végig nem vihető gondolatmenetbe keveredett, amelyből csak csúsztatások árán szabadulhatott. Elvégre az antant hatalmai „a kontinentális hegemoniára és egyben világhatalmi pozícióra törekvő Németországgal” vívták küzdelmüket, továbbá a há-

ború erőfeszítései során elsősorban nem a liberális, hanem a monarchista-dinasztikus kormányrendszerek elve és struktúrája mondott csődöt.

Ismét publicisztikus és politikai felhangokkal terhelt történeti polémia kellős közepébe hatolt Pritz, amikor belevágott Bárdossy László személyének és tevékenységének a részletes ábrázolásába. A több mint száz oldalas tanulmány nem csupán Bárdossynak a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején tanúsított magatartását követi aprólékosan végig. Alapos pálya- és szinte lélektani eszközöket igénybe vevő jellemrajzot is ad a semmiképpen nem tehetségtelen politikusról, aki Csáky István halála után mégis nyilvánvalóan a képességeit meghaladó feladatok elé került.

Ez az írás műfajilag is érdekes, a történeti tanulmány és az esszé határán kanyarog. Ezt félre is érthetnénk, ha a szemünk időnként nem tévedne a lap aljára, ahol szabályos és pontos jegyzetekkel találkozhatunk. Különben is messzire vezetne, ha egy történeti tanulmányt az ilyen esetben kétes rezonanciájú „szépirodalmi” jelzővel illetnénk, pusztán mert olvasmányos és választékos stílusban készült.

Bárdossy személyének újraértékelési kísérletei többek közt azzal (is) magyarázhatók, hogy – mint Pritz elmagyarázza – később rá háritották a felelősséget olyan aktusokért is, amelyekről a döntést nem ő hozta (bár utóbb magára vállalta). A szerző elismeri és bemutatja Bárdossy szak tudását, diplomáciai képességeit, gyors észjárását, amelyet a kor jelentős politikusai (köztük Teleki is) ismertek és elismertek. Érdekesse teszi a feldolgozást, hogy a pályarajz során Pritz minduntalan bevágja a Bárdossy elítélésével, majd kivégzésével lezárult népbírószági per részleteit, bennük a vádlott utólagos reflexióit a maga és mások egyes lépéseire. Itt világlik ki talán legjobban, hogy Pritz történészként nem vállalja sem az ügyész, sem a bíró, sem a védőügyvéd szerepét. Nem vádol, nem ítélkezik, és nem igazol, hanem ábrázol, elemez és konzekvenciákat von le. Ezek sokakat meghökkenthetnek. A szerző nem fogadja el az állítást, hogy a magyar politika az ellenforradalmi korszak egésze során mindig és teljesen determinált volt, hogy nem volt semmi mozgástere a cselekvés számára. Hangoztatja ugyan, hogy a mozgástér Bethlentől Bárdossyig haladva egyre szűkebb volt. Mégis sok mindent elkerülhetőnek, más esetben halaszthatónak lát. Ám nem fogadja el azt sem, hogy Bárdossy első számú felelőse lett volna például a hadiállapot kihirdetésének a Szovjetunióval. Itt Horthy és a vezérkar felelősségét emeli ki. Kifejezetten „nemtelennek” nyilvánítja, hogy a volt miniszterelnököt „az egész ellenforradalmi rendszer reprezentánsaként is a vádlottak padjára ültették”, hiszen nem volt a rendszer karizmatikus alakja, programadója. Ám a megrajzolt képből mégis az világlik ki, hogy Bárdossy súlyos kö-

vetkezményekkel járó lépések sokaságát vállalta, részben kezdeményezte. Többek közt nevéhez fűződött a háború három későbbi győztes hatalmának küldött hadüzenet. Ebben és csakis ebben az értelemben maga is a politikus bűnösségéről beszél.

Magáról a népbíróági perről Pritz azt írja, hogy az számos vonatkozásban nem volt kifogástalan: tévedések, pongyolaságok, ferde beállítások, dokumentumokra tett rossz hivatkozások terhelték. „Mindazonáltal – írja – a népbíróóság alapjában véve nem került szembe az igazságszolgáltatás normáival.” Ezt Bárdossy és védői sem próbálták állítani, csak azt hangoztatták, hogy minden cselekedetet a maga körülményei között kell értelmezni. Végül is – teheti hozzá a recenzens – a laikusok bevonását szintén magában foglaló népbíráskodás a korabeli Európában általánosan elfogadott volt, éspedig korántsem csak a szövetségi rendszerek közötti későbbi határvonal innenső oldalán. Emellett a háború borzalmi, amelyek előidézésében Bárdossynak bizonyítható része volt, még a közvetlen tegnapból tornyosultak a friss jelen fölé. Ez magyarázhatja „a bírói indulat” Pritz által joggal emlegetett és kifogásolt időnkénti „elszabadulását” is.

Végül nem kerülhető el, hogy – a néha ijesztő sivatag közepén, távol az oázistól – Pritz *vitakultúrájáról* is ejtsek néhány szót. Távol áll tőle a vitapartner lehengerlésének szándéka. Elzárkózik nemcsak a durva minősítésektől, hanem azoktól a közkeletű, sűrűn alkalmazott stilisztikai leleményektől is, amelyek több-kevesebb udvarias fordulat mögé rejtve alkalmasak a más állásponton lévők szakmai vagy világnézeti diszkreditálására. Ám éppoly idegen tőle az ugyancsak gyakori méricskélés, óvatoskodás, köntörfalazás is. Konzekvens logikával kifejtett érvekre támaszkodva kereken kimondja véleményét, bárki legyen bírálatának a tárgya, akár nagynevű külföldi, akár neves hazai kollégájáról, élő vagy holt személyről legyen szó. A történelem különböző, erősen vitatott személyiségeit is részelteti az ártatlanság vélelmében, maga tárja föl pozitív vonásaikat, esetenként szakmai vagy egyéb érdemeiket, hogy aztán sok esetben kemény *történelmi* bírálatnak vesse alá őket. Ehhez persze szükséges az 1914 utáni, sok színterű és fordulatokban bővelkedő egyetemes történet és a magyar „jelenkori múlt”, benne a heves historiográfiai viták és a történettudományi termés valóban magabiztos és széles körű ismerete. No meg a netán bekövetkező ütközés vállalása, jó adag civilkurázi. Ez az, aminek gyakran híján vagyunk, de aminek magától értetődőnek kellene lennie, ha nyílt eszmecserében valóban előre akarjuk vinni a múlt alapos megismerését.